

LIVIU REBREANU ȘI SOFIA NĂDEJDE CA *WORLD LITERATURE*: GEOPOLITICĂ, INTERIMPERIALITATE ȘI DESCOPERIREA LUMII ÎN ROMANUL MODERN

Ștefan BAGHIU

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu
E-mail: stefan.baghiu@ulbsibiu.ro

LIVIU REBREANU AND SOFIA NĂDEJDE AS WORLD LITERATURE:
GEOPOLITICS, INTER-IMPERIALITY, AND THE DISCOVERY OF THE WORLD IN THE MODERN NOVEL

Abstract: The article analyzes the way in which explicit inter-imperial debates are incorporated through narrative discourse and characters' discourse in two Romanian novels. Drawing on Anca Parvulescu and Manuela Boatcă's recently published book *Creolizing the Modern: Transylvania across Empires* (Cornell University Press, 2022), Baghiu re-reads Liviu Rebreanu's 1920 *Ion* and Sofia Nădejde's 1903 *Patimi* in a world system frame. The analysis shows that Liviu Rebreanu's novel features a form of static inter-imperiality, while Sofia Nădejde's novel engages forms of exploratory inter-imperiality. This is due to the fact that Sofia Nădejde's novel is set in Moldavia, a region of Romania that lies precisely at the intersection of the Austro-Hungarian, Ottoman, and Tsarist empires, while Rebreanu's novel is set in Transylvania, a region that can be read in both inter-imperial and intra-imperial keys (since it is very dependent on the Austro-Hungarian empire). The two models show that the first feminist novel in Romanian literature is also an exploratory inter-imperial novel (*Patimi*), while the first modernist novel is a static inter-imperial novel (*Ion*).

Keywords: static inter-imperiality, exploratory inter-imperiality, Romanian literature, modern novel, Sofia Nădejde, Liviu Rebreanu.

Citation suggestion: Baghiu, Ștefan. "Liviu Rebreanu și Sofia Nădejde ca *world literature*: geopolitică, interimperialitate și descoperirea lumii în romanul modern." *Transilvania*, no. 10 (2022): 46-54.
<https://doi.org/10.51391/trva.2022.10.06>.

Titlul acestui articol face trimitere la recenta apariție în seria *Literatures as World Literature*, coordonată de Thomas O. Beebee la editura americană Bloomsbury, *Elena Ferrante as World Literature* de Stiliana Milkova (2021). Milkova explică în acest volum că „borders and boundaries are central to Ferrante's literary, conceptual, and feminine lexicon” și că „Ferrante's resounding success in the Anglophone world, the appeal of her literary imaginary to a wide range of readers, and the pronounced visibility of her works in both mainstream

media and academic publications attest to her active role in today's cultural landscape”.¹ Ceea ce înseamnă, cel puțin conform celui de-al doilea argument, că o autoare ca Ferrante *poate* fi un fenomen ce aparține „lumii” mai ales datorită felului în care este *privită* și *primită* de lume. Dar, în același timp, conform primului argument, Ferrante este un fenomen care aparține „lumii” și pentru felul în care literatura ei *privește* și *primește* lumea. Și aici apare o distincție importantă pentru felul în care primiv literatura produsă global, mai ales în câmpul

world literature: căci există milioane și milioane de autori și autoare ale căror opere nu sunt niciodată *primate* sau *privite* măcar de lume. Sau, și mai ciudat, cum s-a întâmplat în cazul lui Liviu Rebreanu, autori și autoare ale căror opere sunt *privite* (traduse), dar nu și *primate* (receptate) de lume. Din acest motiv, volumul *Creolizing the Modern: Transylvania across Empires* publicat de Anca Parvulescu și de Manuela Boatcă la Cornell University Press în 2022² este din start o provocare pentru maniera în care vedem literaturile naționale și literatura lumii. Studiile *world literature* au depășit de multă vreme faza în care își defineau corpusul de lucru drept „literatură care circulă dincolo de cultura de origine”,³ tocmai pentru că în foarte multe cazuri o literatură poate *aparține lumii* chiar și prin conexiuni structurale, nedeclarate, nemanifestate prin circulație și pe care tocmai lipsa circulației ni le ascunde. Faptul că o literatură *nu circulă în lume* nu înseamnă că nu e parte din *lume*.⁴ Chiar seriile *Literatures as World Literature* vorbesc despre o astfel de perspectivă, din moment ce scopul lor declarat este „to see and read with the world no matter what and where they are reading”.⁵ Astfel că, deși nu este un roman care să fi *schimbat* o altă cultură prin traducere, *Ion* este în *Creolizing the Modern* responsabil de lume.

Îmi propun în acest articol să deschid analiza lui *Ion* ca *world literature* prin implicarea în discuție a romanului Sofiei Nădejde, *Patimi* (1903). Ambele romane, deși nu au fost receptate *în lume* (unul din ele abia dacă a intrat în discuțiile naționale despre literatură în ultimul secol și, totuși, este poate printre cele mai importante romane ale modernității), pot fi analizate ca noduri complementare prin care se manifestă tensiunile unor lumi aflate la intersecția imperiilor moderne. Sigur, poate părea ciudat faptul că articolul meu este scris în română, din moment ce însăși seria menționată are ca scop plasarea dezbaterii despre „tipuri de literaturi”⁶ în contextul cercetării academice globale (deci utilizând limba engleză ca vehicul). Dar scopul meu aici este să propun, plecând de la *Creolizing the Modern: Transylvania across Empires*, o problematizare mai ales de uz intern asupra felului în care negociem în dialogul academic românesc *potențialul* literaturii moderne. Nu îmi propun în niciun caz să formulez o critică a exportului de literatură română prin strategii editoriale, unde terenul e încă insuficient explorat, ci să discut felul în care cultura academică de azi din România și diaspora, alături de specialiștii străini în literatură română, ar putea să înainteze modele de reevaluare a anumitor opere literare românești desprinse atât de perspectiva națională asupra evoluției literaturii, cât și de cutumele disciplinare ale World Literature, în cele mai multe dintre cazuri devenită o disciplină de studiere a operelor literare traduse și influente în culturi centrale. Este, într-un fel, problema pe care o anunța Aijaz Ahmad în răspunsul dat în 1987 lui Fredric Jameson care descria literaturile „lumii a treia” drept „alegorice”. Ahmad spunea atunci că perspectiva

studiilor postcoloniale este, din păcate, limitată la „the few writers who happen to write in English”.⁷ Problema nu e limitată la literaturile postcoloniale, ci și la cele nonmetropolitane, semiperiferice sau periferice: sunt aproape invizibile în dialogul academic global operele care nu „reșesc” la centru. Devine, astfel, tot mai importantă munca de reconectare a literaturilor care „nu circulă prin traducere”, respectiv care, deși traduse, sunt ignorate la circuite transnaționale și la rețele globale de reprezentări literare.

Un asemenea model este *Creolizing the Modern*, volum care ar fi putut la fel de bine să se numească *Transylvania as World Literature* sau *Liviu Rebreanu as World Literature*. Operația metodologică pe care mizează Parvulescu și Boatcă este, într-un fel, înaintarea și operaționalizarea unui întreg areal teoretic (de la teoria sistemelor lume, studii de gen, teorie postcolonială și decolonială la interimperialitate și creolizare)⁸ pentru analiza unui univers narativ prins într-un roman. Invers, este utilizarea unui roman necunoscut în studiile globale de astăzi pentru demonstrarea polivalenței sale și a multiplelor lecturi prin care poate fi trecut pentru a arăta cum *un roman*, fie el și necunoscut lumii, poate fi luat drept martor pentru *o lume*.

Creolizare și interetnic: problemele realismului rural

Conceptul de creolizare înseamnă, în primul rând, inegalitate. A fost ales de Anca Parvulescu și de Manuela Boatcă mai ales pentru potențialul lui critic în fața celor de „hibriditate” sau „transculturalitate” – care ar presupune „a mixing of equal elements”. Autoarele contestă astfel chiar perspectivarea Europei drept „entitate coerentă” sau omogenă și propun o analiză a diferențelor – de clasă, de gen și rasiale – în formarea modernă a unei așa-zise „culturi europene”, care a amalgamat, în fond, *vizibilul* (centrul, hegemonicul) și *invizibilul* (marginea, periferia, subalternitățile geopolitice). Este, astfel, reiterată aici o teză propusă de Manuela Boatcă în *Laboratoare ale modernității*⁹ și în alte studii ce anunțau – din perspective sociologice și de istorie culturală – *Creolizing the Modern*,¹⁰ anume aceea că Europa de Est a fost un „laborator” al capitalismului global înainte de perioada colonială și de colonizarea Americii Latine. Asta nu înseamnă că volumul caută să transforme „întâietatea” colonială într-un blazon, ci mai curând că încearcă să înțeleagă metodologic unele raporturi de putere între centre și periferii care dau, dacă nu similarități localizabile, măcar omologii structurale. Bazându-se în general pe „corespondențe culturale” cu centrul, istoriile literare au construit mai ales narațiuni unidireționale cu privire la dezvoltarea literaturilor periferice¹¹ și, așa cum anunța deja Franco Moretti în 2000, „relațiile interperiferice” au rămas deseori nestudiate sau expediate drept secundare. Iată de ce, dincolo de a fi extrem de important pentru analiza

interimperială, *Creolizing the Modern* devine astăzi mai ales fundamentală pentru înțelegerea unei istorii „invizibile” (și chiar invizibilizată conștient) a literaturii moderne, aceea a relațiilor dintre periferii, a comunicării dintre marginile capitalului, a reprezentării și autoreprezentării unor dialectici implicite ale rasializării și „creolizării” ca raporturi stabilite în interiorul unui sistem „combined and uneven” (combinat și inegal)¹². De aici pleacă o discuție lungă – purtată în anii 1990 și 2000 mai ales – despre posibilitatea de analiză a Europei de Est drept „postcolonială”. *Creolizing the Modern* sintetizează întreaga discuție purtată atunci și oferă o soluție cât se poate de asumată: departe de a fi creat o *diferență colonială* puternic rasializată, modernitatea Europei de Est a creat o *diferență imperială* puternic etnicizată. Această etnicizare a dus, de asemenea, la forme de rasializare puternice. Plasată în paradigma sistemelor lume, Europa de Est pune în discuție rolul accentuat *politic* (mai mult decât economic) al semiperiferiei ca facilitator al sistemelor inegale ale modernității între centru și periferie, conform discuțiilor propuse de Immanuel Wallerstein: „The essential difference between the semiperipheral country that is Brazil or South Africa today and the semiperipheral country that is North Korea or Czechoslovakia is probably less in the economic role each plays in the world-economy than in the political role each plays in conflicts among core countries.”¹³

Literatura română ca „great unread”

De la început merită subliniat *teritoriul* pe care e așezat romanul *Ion* în *Creolizing the Modern*, deloc obișnuit în lecturile locale: „*Ion* is considered the first modern novel in the Romanian language. As such, it takes its place in an archive of such firsts around the world: Mohammed Hussein Haikal’s *Zainab in Egypt*, Futabatei Shimei’s *Ukigumo* in Japan, or Lu Xun’s *The Real Story of Ah Q* in China.”¹⁴ *Ion* nu mai este aici doar „primul roman modern” în sensul sincronizării, ci este „primul roman modern” dintr-o lume semiperiferică – în care semiperiferia are un potențial creator specific, legat mai ales de felul în care „modernismul periferic” sau „realismul periferic” pot reprezenta tendințe critice. Interesează aici mai ales conexiunile pe care varii forme de dependență și dezvoltare (pentru a prelua sintagma lui Cornel Ban cu privire la dezvoltarea capitalismului românesc) le creează în interiorul universului narativ din semiperiferii.¹⁵ Doar că, în timp ce romanul *Ion* are totuși un statut „privilegiat” măcar prin faptul că este „canonic” la nivel național, cu toate că receptarea internațională e aproape inexistentă în ciuda traducerii consistente a romanului încă din perioada interbelică, există câteva narațiuni dublu marginalizate, atât în canonul național, cât și în „panteonul” *world literature* care ar putea servi la fel de bine – sau poate și mai bine – unei discuții despre *deschiderile* către lume ale romanului românesc

modern din poziție subalternă. *Ion*, desigur, e cel mai „bine realizat” dintre ele: nu doar ca formulă narativă, anunțând la 1920 schimbarea de paradigmă a realismului local, ci și ca tensiune socială, unde varii poziții de clasă nu sunt doar *instrumentalizate*, ci mai ales *negociate* abil de prozator pentru redarea unor perspective complexe asupra realului rural. Însă există și alte romane care, deși nu au căpătat statutul lui *Ion* în conștiința literară de limbă română, au început să câștige tot mai mult teren recent. Cazul central asupra căruia mă voi opri aici este cel al prozatoarei Sofia Nădejde (1856-1946), poate cel mai interesant exemplu est-european de radiografiere prin proză a relațiilor *world system* de final de secol XIX și început de secol XX. Pentru a adăuga la potențialul de internaționalizare al subiectului interimperial, e necesar de spus din capul locului că literatura Sofiei Nădejde poate fi analizată și ca nod într-o rețea a autoarelor din semiperiferiile și periferiile modernității, o rețea cu mult mai des ignorată decât cea a literaturii semiperiferice sau periferice în sine. Avem aici – nu că ar fi o concurență între „care romane/autori/autoare sunt mai periferice” – un caz radical diferit de cel al lui Rebreanu care, cu toate că este un autor dublu-periferic (în interiorul realismului european ca scriitor de limbă română și în interiorul literaturii române ca vorbitor de limbă maghiară), nu reprezintă tabloul *complet* – măcar structural – al prozei interperiferice. Mai mult, articolul meu propune reconsiderarea „cuplului” Sofia Nădejde – Liviu Rebreanu drept unul strategic pentru reinterpretarea „realismului periferic” în relație și tensiune creatoare, cu sau fără interacțiunea directă a scriiturii acestora.

La fel cum există un *great unread*¹⁶ al literaturii globale (opere traduse însă necunoscute după trierile „canonice” ale studiilor comparatiste și *world literature*), există și un *greater unread* (opere netraduse și necunoscute, invizibilizate de la început chiar de literaturile naționale din cauza poziției lor în câmpul literar),¹⁷ iar Sofia Nădejde face parte din această a doua categorie. Am scris în două rânduri despre proza Sofiei Nădejde,¹⁸ cu prilejul reeditării romanelor *Patimi* (publicat în 1903) și *Părinți și copii* (publicat în 1907). Câteva din comentariile din reviste cu privire la aceste texte din introducere – semnate de Maria Cernat și de Alina Purcaru – au scos și mai puternic în evidență câteva lucruri esențiale despre elementele critice pe care le introduce Nădejde în ceea ce privește reprezentările de gen și clasă, corectând atenții subalterne ale autoarei pe care nu le observasem.¹⁹ Nu voi relua însă acum, din rațiuni de spațiu – deși ar merita fără discuție analizate în raport interimperial din moment ce *Creolizing the Modern* e structurată mai ales intersecțional – discutarea rasializărilor din romanele Sofiei Nădejde (mai puțin critice și mai direct rasializante ca în romanele lui Rebreanu) sau discutarea raporturilor de clasă și de gen din *Patimi* și *Părinți și copii* (îndreptate mereu spre o emancipare morală *prin* familie și fidelitate).²⁰ Lucrurile au rămas încă din multe puncte de

vedere neexplorate comparativ sau sistemic,²¹ mai ales din cauza marginalizării acestor romane. Niciunul din ele nu a intrat în discuțiile propuse de istoriile literare în ultimul secol. Dacă în *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* a lui G. Călinescu proza Sofiei Nădejde este tratată sumar și descrisă drept „slabă de înger, [căci] se ferește a propune lupta de clasă și speră totul de la înduplecarea posedanților”, pentru Nicolae Manolescu, atât în cea mai importantă carte de analiză a romanului românesc, *Arca lui Noe*, cât și în *Istoria critică a literaturii române contemporane*, Nădejde este invizibilă. *Ion*, în schimb, cum am sugerat deja, este un reper în mai toate istoriile literare românești. Dincolo de asta, are un statut canonic aparte și este acum exportat excelent de Parvulescu și Boatcă prin analiza sistemelor lume din care *poate* face parte: grila creolizării arată cum, în context interimperial, Transilvania lui Rebreanu funcționează în același timp ca martoră și ca instrument critic al modernizării. Cornel Ban însă ridică o problemă extrem de importantă în articolul de prezentare a cărții din acest număr al revistei *Transilvania* cu privire la grila interimperială aplicată Transilvaniei:

„Indeed, some would wonder if a better literary setting for studying inter-imperiality would not be novels set in early 20th century Kingdom of Romania. There, one would not have to go back centuries to work out *longue durée* effects because Russo-Ottoman-French inter-imperiality manifested itself quite directly as late as 1877, when Romania (then still not an internationally recognized state) joined a Russian invasion of the Ottoman Empire, an act which, with French support, granted Romania internationally recognized sovereign status in the 1878 Treaty of Berlin. The country was also a complicated ethnic mix at all levels, with most towns and extensive rural areas dominated by non-ethnic Romanians, in which Ottoman legacies, French modernity, and Russian administrative influences layered in interesting ways. To use the author’s term, this was a much more «creolized» and inter-imperial place, than early 20th century Transylvania was. But, as entertaining as this theoretical possibility is, it would be less compelling between one would be hard pressed to find a modern novel of similar prowess and attention to detail as *Ion*.”²²

Așadar, care ar fi o posibilă cale de analiză interimperială a modernității plecând de la literatura română modernă? În cele ce urmează îmi propun să discut în ce măsură romanele Sofiei Nădejde deconspiră aceste tensiuni interimperiale *altfel* decât romanele lui Ioan Slavici sau Liviu Rebreanu.

Lumea văzută dintr-un sat din Transilvania sau Moldova

Pentru autoarele volumului, Transilvania este, înainte de unitate regională de analiză interimperială, o

„metodologie” în sine, aducând în domeniul larg al *world literature* posibilitatea studierii unei literaturi născute *din și împotriva* variilor forme de autoritate imperială exercitate într-o regiune semiperiferică: „[t]he inter-imperial, multilingual locale is a world-historical phenomenon; many regions can be described in relation to their inter-imperial predicaments and trans-imperial connections—from Taiwan to the Philippines and from South Sudan to the Caribbean” (p. 3). Astfel, ele mută „unitatea de analiză” care în studiile comparatiste clasice a fost dată de *statul națiune* (comparatismul născându-se într-un fel mai ales ca răspuns al statelor națiune la obstacolele în afirmarea unei identități în contexte imperiale)²³ către una mai bine ancorată în world-systems analysis. Întrebarea principală la care încearcă studiul să răspundă este „how does the world look like from the standpoint of a small village in Transylvania, a region in East-Central Europe?”.

La această întrebare, „cum arată lumea” din perspectiva „unui sat mic din Transilvania”, răspunsul e cât se poate de dezamăgitor din punct de vedere imagologic explicit. Evident, întrebarea pusă în *Creolizing the Modern* nu se referă *explicit* la „colțuri ale lumii” reprezentate în roman, ci mai ales la rețelele globale din care *poate* face parte narațiunea din *Ion* prin omologii structurale.²⁴ Și totuși, cum arată lumea în roman? Sau, mai bine spus, când *intervine* lumea în *Ion*?²⁵ Povestind viețile copiilor, „bătrânul Pinte” îi spune lui Herdelea că fiul lui, Alexandru, „s-a însurat acolo [la Giurgiu] cu fata unui arendaș bogat, cu un nume *grecesc*”, că al doilea fiu, Ștefan, „s-a înstrăinat puțin; ține o nemțoaică pe care a cunoscut-o la *Berlin*” și „e inginer la *uzinele Skoda*” (p. 156). Apoi, arătându-se extrem de supărat pe faptul că doamna Herdelea nu știe ungurește, Lendvay spune că „crezi dumneata că în *Germania* sau în *Franța* s-ar tolera un învățător al statului a cărui soție să nu cunoască limba oficială?” (p. 233). Apoi, câteva scene mai amintesc de Budapesta, tot în context de tensiune interetnică: „Herdelea, în fundul sufletului, se bucura ca un copil chiar numai închipuindu-și că Armadia ar putea trimite la Budapesta un deputat roman” (p. 244). Și cam aici se termină lumea... În orice caz, funcția „lumii” în *Ion* e mai ales de *diferență fixă* sau *stabilă*. Este ceea ce generează impresia de *interimperialitate statică*: toate hărțile sunt stabile, deși conflictele moenesc la granițele lor. Deși lumea înstrăinează, e dezirabilă – sau, oricum, a fi *în lume* înseamnă în roman *a reuși* (cel puțin, în cazul în care subiectul este bărbat, după cum demonstrează Parvulescu și Boatcă). Mai mult, geografia din *Ion* e dependentă imperial. Cu toate că universul narativ poartă semnele interimperialității prin creolizare și interetnic, prin dependențe de clasă și prin expunerea lumii rurale, lumea interimperială *explicită* din roman e foarte mult intrainperială și unidirecțională către Europa Centrală.

În schimb, în *Patimi*, romanul din 1903 al Sofiei

Nădejde,²⁶ „lumea” are un alt rol, de *diferență exploratorie*. Și nu pentru că *străinătatea occidentală* ar fi *rea* în sine (reflex poporanist recognoscibil al autoarei), ci mai ales pentru că e privită greșit sau pentru că posibilitatea de integrare în străinătate pentru cineva din Moldova e extrem de dificilă: „Iliescu fusese la Expoziția internațională de la Paris, nu pentru a studia ceva folositor, ci, ca mulți gură-cască, mersese doar să strângă material de vorbă pe zece ani [...] Am stat o lună la Paris, credeam că mă ia dracul. Totul e artificial” (p. 71). Se simte în tonul narativ al Sofiei Nădejde o ironie la adresa lui Iliescu care va fi rezolvată în a doua parte a romanului printr-o critică a „răcelii” occidentale, când Vestul devine scară de autoevaluare prin ochii Matildei, ajunsă în Elveția și Italia pe urmele lui Iliescu: „Matilda era nevoită să economisească de la firimitura de pâine și de la bucașica de zahăr; gătea în casă ce putea și cum putea. Cumpăra singură. Ea, care în țară râdea de nemțoaice, care își aduc singure coșul din piață, aci își cumpăraseră un coșuleț și aducea carne, zarzavat și orice-i trebuia. Ce-mi pasă mie, bine că nu mă cunoaște nimeni! gândea ea” (p. 477). La fel, străinătatea prilejuiește o reflecție cu privire la decalajele de civilizație și la emigrație ca formă de accentuare a alterității:

„Acum înțelegea Matilda ce greu e să fii într-o țară străină: un ban de-i lipsea, n-avea cu ce îndulci ceaiul.// Străinii sunt foarte politicoși, foarte buni, dar până la bani. Ospitalitate, altruism, în înțelesul de a ajuta direct aproapele, asemenea sentimente nu se găsesc la ei. Viața civilizată, cu asprimea și rigoarea ei, le-a nimicit. Nu ai, du-te la ospiciu, cerșește la societățile de ajutor, dar nu dispune lumea rău cu cerșitul și cu nevoile tale.// Sunt oameni, cu adevărat caracter filantropic, și care, fără părere de rău și de bunăvoie, dau sute de franci pentru scopuri de binefaceri, dar nu te ajută cu un franc la nevoie: caritatea este organizată. Cât e vorba de ospitalitatea binevoitoare, care se mai găsește la noi, cel puțin în popor, acolo și-a pierdut până și urma. Oamenii au patru pereți numai pentru ei. Străinul, dacă n-are bani, poate să doarmă sub cerul liber, dacă nu-și face cu el pomană vreun sergent” (p. 486).

Mai mult, situația geopolitică produce în *Patimi* analize geopolitice interimperiale *per se*, unde comparațiile economice merg din Imperiul Otoman și Țarist până în Statele Unite ale Americii. Câteva exemple utile, în care Nădejde radiografiază prin intermediul personajelor relații și dinamici geopolitice ample, deconectând Moldova de la orice coerență unică regională de dezvoltare și plasând-o în interiorul sistemului modern global:

„– Bine, nene! Guvernele care au fost rînd pe rînd v-au dat o țară liberă dintr-un pašalâc turcesc; v-au asigurat avutul. Ce mai vreți? Să vă dea la fiecare câte o rentă viageră? – Dar independența politică n-ajunge, mai trebuie și cea

economică. Nu mă sperii eu de tiradele politice. Azi lupta economică joacă tot atât de mare rol ca și războaiele în vechime. Sub turci nu stăteau nici țaranul, nici boierul mai prost, zise Mustea” (p. 200).

Mai mult, conflictul economic central al romanului *Patimi* ține de „concurența Americană”. De ce nu reușesc agenții economici să „răzbească” în *Patimi*? De ce nu reușește boierul Mustea să „țină pasul” cu timpurile? Pentru că Moldova nu e (surprinzător?) America și din cauză că raportul de producție pe care îl are America nu se regăsește în competiția interimperială în cazul Moldovei:

„– Cui să le arăți și cine te ia în seamă? Oamenii politici au atâtea rațiuni de stat, că nu te mai înțeleg. Cât n-am țipat, cât n-am alergat, când ni s-au închis granițele. Am păgubit dintr-un condei zece mii de franci: «Domnule ministru, le-am zis, băgați de seamă, se ucide una dintre principalele ramuri ale agriculturii. Când, în Postul Mare, trimiteam vitele la Viena, aveam bani cu ce lucra moșia în primăvară, când scapără măseaua agriculturii după bani». – Ce se putea face? Ungurii ne-au mâncat. – Trebuia să lovim și noi mărfurile austriece mai rău de cum le-am lovit. – Grea-i o dușmănie fără folos. – Cu asemenea considerații, o să ne roadă și oasele străinătatea” (p. 194); sau, și mai relevant: „– Cine te ascultă, nene? Ei se bat ca orbii pe chestii naționale, adică zise naționale. Ba le arde de școlile din China, ba de bisericile din Africa, și noi, agricultorii, primim lovituri peste lovituri. Uită-te, am grâu de vânzare și rîd samsarii de mine. [...] Agricultura e anapoda, vezi dumneata! Fabricantul, dacă vîră un capital în mașini, lucrează cu ele tot anul, deci rentează; noi lucrăm o lună, încât, cum o întorci, tot rău. Americanii au mașini ieftine și capitaluri: le putem noi face concurență? O să ajungă agricultorii să emigreze ca evreii”.

Din toate punctele de vedere, Nădejde este mult mai angajată în *lume* decât Rebreanu. E ceea ce numesc aici *interimperialitate exploratorie*. Desigur, Rebreanu e limitat de subiect și mai ales de tratarea subiectului, am putea spune, căci analiza internă a satului lui Ion îl obligă pe narator să rămână atent în teren. Dar, în afara călătoriei Matildei din *Patimi* în Vest, romanul Sofiei Nădejde este tot un roman *localizat*. În ambele romane discuția despre străinătate e dusă exclusiv de clasa de mijloc din rural.²⁷ Atât în *Ion*, cât și în *Patimi*, definirea relațiilor geografice ca „locuri” ale puterii e făcută de burghezia rurală sau de mica boierime îngrijorată de dinamica raporturilor de producție. Dar ceea ce șochează la Ion e *internalizarea* acestei dinamici interimperiale până la naturalizare intraimperială. Cu toate că creolizarea Transilvaniei lui Rebreanu e mult mai puternic vizibilă, tensiunea intraimperială e mult mai dinamică la Nădejde, care e o prozatoare a dinamicilor economice globale. *Ion* apare însă cu aproape două

decenii după *Patimi*, ceea ce ar putea sugera un soi de regresie a reprezentării lumii. Nu este. Responsabilizarea realistă a prozei românești, așa cum au arătat câteva din studiile noastre cantitative recente, nu a însemnat și deschiderea spre lume în universul narativ. Dimpotrivă, *lumea* a fost cucerită în proza modernă prin romanele de subgen²⁸. Modernizarea romanelor realiste românești nu a însemnat „reprezentarea lumii”, ci „integrarea lumii” până la fixarea ei în toate raporturile inegale.

Dar *Patimi*, primul roman feminist din literatura română, este în același timp un roman despre situația capitalismului global. Ar trebui insistat mai des pe teza că modernitatea literară a romanului românesc începe cu reprezentări ale *răspunșurilor* femeilor în fața presiunilor capitaliste, atât la Sofia Nădejde, cât și la Ioan Slavici. Cu toate că Matilda, personajul central din *Patimi* (1903), nu este o reprezentantă a „antreprenoriatului local”, așa cum a fost Mara din romanul lui Ioan Slavici (publicat în foileton în 1894 și în volum în 1906), considerată „prima *businesswoman*”²⁹ din literatura noastră, ea reprezintă, într-un fel, portretul robot al clasei boierești în plină decădere la finalul secolului al XIX-lea. E drept, Nădejde încă nu lucrează cu conștiința narativă a lui Rebreanu,

care poate construi personaje subalterne complexe. Ea analizează țărănimea mai ales în stilul literaturii de secol al XIX-lea, care îi trata *colectiv*, non-individualizant și chiar dezindividualizant. Această *lipsire de voce* a țărănilor e dublată la Nădejde de o stereotipizare a țărânimii drept „gloată” mistică. Modernitatea romanelor ei lasă de dorit exact în punctul în care a lui Rebreanu interesează. Tocmai această mutare a interesului interimperial din fază *exploratorie* în fază *statică* e, cred, cheia de interpretare aici. Ceea ce ne conduce către următoarea concluzie: în timp ce la Sofia Nădejde se manifestă o *interimperialitate exploratorie și dinamică*, la Liviu Rebreanu se poate observa o *interimperialitate statică*. Personajele construite de Nădejde *caută* răspunsuri într-o lume economic instabilă, în timp ce ale lui Rebreanu *știu* răspunsurile însă nu se pot apropia de soluții.

Acknowledgement: This work was supported by a grant of the Romanian Ministry of Education and Research, CNCS - UEFISCDI, project number PN-III-P4-ID-PCE-2020-2690, within PNCDI III.

Note:

1. Vezi Stiliana Milkova, *Elena Ferrante as World Literature* (New York: Bloomsbury, 2021), 2-3.
2. Anca Parvulescu, Manuela Boatcă, *Creolizing the Modern: Transylvania across Empires* (Ithaca & Londra: Cornell University Press, 2022). Pentru un fragment introductiv în limba română vezi Anca Parvulescu, Manuela Boatcă, „Creolizarea modernității”. *Transilvania*, nr. 5 (2022): 53-56. Cartea în limba română este în curs de apariție la Editura Idea din Cluj-Napoca. Vezi Anca Parvulescu, Manuela Boatcă, *Transilvania între imperii. Rebreanu și modernitatea în Ion* (Cluj-Napoca: Idea, în curs de apariție).
3. „I take world literature to encompass all literary works that circulate beyond their culture of origin, either in translation or in their original language (Virgil was long read in Latin in Europe). In its most expansive sense, world literature could include any work that has ever reached beyond its home base, but Guillén’s cautionary focus on actual readers makes good sense: a work only has an effective life as world literature whenever, and wherever, it is actively present within a literary system beyond that of its original culture”. David Damrosch, *What is World Literature?* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2003), 4.
4. În sensul acesta vezi Emily Apter, *Against World Literature: On the Politics of Untranslatability* (Londra & New York: Verso, 2013).
5. Mircea Martin, Christian Moraru, and Andrei Terian, eds., *Romanian Literature as World Literature* (New York: Bloomsbury, 2018).
6. Sintagma „tipuri de literaturi” denumește fie unități naționale ca în cazul *Romanian Literature as World Literature*, *Brazilian Literature as World Literature*, *Bulgarian Literature as World Literature*, fie conglomerate lingvistice ca în cazul *Francophone Literature as World Literature* sau *Multilingual Literature as World Literature*, fie genuri ca în cazul *Crime Fiction as World literature*, fie autori/autoare, ca în cazul volumului *Elena Ferrante as World Literature*.
7. Aijaz Ahmad, „Jameson’s Rhetoric of Otherness and the «National Allegory»”, *Social Text*, nr. 17 (1987): 4.
8. Vezi o descriere a capitolelor în funcție de metodologia propusă în Snejana Ung, „Rethinking Romanian Literature Collectively: The Inter-imperial Modern Novel”, *Transilvania*, no. 10 (2022): 55-61.
9. Manuela Boatcă, *Laboratoare ale modernității: Europa de Est și America Latină în (co)relație* (Cluj-Napoca: Idea Design & Print, 2019).
10. Alături de articolele cuprinse în volum e vorba mai ales de textele Manuelei Boatcă despre „neoioabăgie” și despre felul în care poate fi conectat arealul Est European la rețele globale. Vezi Manuela Boatcă, „Semiperipheries in the world-system: Reflecting Eastern European and Latin American experiences”, *Journal of World-Systems Research* (2006): 321-346; Manuela Boatcă, „Thinking Europe otherwise: lessons from the Caribbean”, *Current Sociology* 69, nr. 3 (2021): 389-414; vezi și Manuela Boatcă, „Unequal institutions in the longue durée: citizenship through a Southern lens”, *Third World Quarterly* 42, nr. 9 (2021): 1982-2000.

11. Alex Goldiș, „Beyond Nation Building: Literary History as Transnational Geolocation”, în *Romanian Literature as World Literature*, ed. Mircea Martin, Christian, Christian Moraru, Andrei Terian (New York & London: Bloomsbury Academic, 2018), 95-114. Ideea centrală a lui Goldiș se referă la felul în care istoriile literare construiesc „corespondențe structurale” cu nume majore ale literaturilor hegemonice. Teza pleacă de la observațiile lui Andrei Terian, *Critica de export. Teorii, contexte, ideologii* (București: Editura Muzeul Literaturii Române, 2013), unde criticul indică faptul că Marcel Proust sau Charles Baudelaire ar putea fi considerați, din această perspectivă „autori români”. Ideea a fost continuată de autor în Andrei Terian, „Writing Transnational Histories of «National» Literatures: Baudelaire and Proust as Romanian Authors”, în *Translations and Semi-Peripheral Cultures: Worlding the Romanian Novel in the Modern Literary System*, ed. Alex Goldiș, Ștefan Baghiu (Berlin: Peter Lang, 2022), 45-57: „Therefore, Baudelaire and Proust were not only received in Romania as two «great» authors of a foreign literature but they also stirred here a series of profound transformations, triggering the emergence of the concept of «modernism» in this culture and the reconfiguration of the Romanian literary field according to aesthetic and ideological categories such as «traditionalists» vs. «modernists», «ruralists» vs. «urbanists», and «autochthonists» vs. «Westernizers». Baudelaire and Proust were no longer mere *names* in Romanian; they had evolved into *concepts*” (p. 51).
12. Conceptul, deși cu tradiție veche și conceptualizare coerentă încă din secolul al XIX-lea a revenit mai ales odată cu perspectivele critice în discuțiile despre *world literature*. Vezi WReC, *Combined and Uneven Development: Towards a New Theory of World Literature* (Liverpool: Liverpool University Press, 2015).
13. Parvulescu, Boatcă, *Creolizing*, 7. Citat din Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System III: The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730s-1840s* (Berkeley: University of California Press, 2011), 75.
14. Parvulescu, Boatcă, *Creolizing*, 12.
15. Cornel Ban, *Dependență și dezvoltare. Economia politică a capitalismului românesc*, traducere de Ciprian Șiulea (Cluj-Napoca: Tact, 2014).
16. Termenul a fost propus de Margaret Cohen în Margaret Cohen, *The Sentimental Education of the Novel* (Princeton: Princeton University Press, 1999). A fost preluat masiv în studiile care aplică metode de *Distant Reading*, începând cu Franco Moretti, care l-a popularizat în mai ales în articolele Franco Moretti, „Conjectures on World Literature”, *New Left Review*, nr. 1 (2000): 54-68 și Franco Moretti, „The Slaughterhouse of Literature”, *Modern Language Quarterly* 61, nr. 1 (2000): 207-227.
17. Vezi în acest sens cum arată statistic producția de romane scrise de femei în modernitatea românească în Daiana Gârdan, „The Great Female Unread. Romanian Women Novelists in the First Half of the Twentieth Century: A Quantitative Approach”, *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory* 4, nr. 1 (2018): 109-124. Pentru familiarizarea cu statisticile privind autoarele traduse în spațiul românesc în perioada modernă (mai ales până la 1918) vezi Ștefan Baghiu, „Romancierile: traduceri de romane scrise de femei în cultura română (1841-1918)”, *Transilvania*, nr. 6 (2021): 11-21.
18. Vezi reeditările Sofia Nădejde, *Patimi*, ediția a II-a, prefață de Ștefan Baghiu (București: Publisol, 2021) și Sofia Nădejde, *Părinți și copii*, ediția a II-a, prefață de Ștefan Baghiu (București: Publisol, 2022).
19. Vezi Maria Cernat, „Patimi – un roman despre patimi sociale!”, *Baricada*, 24 aprilie 2021, <https://ro.baricada.org/patimi/>; Alina Purcaru, „Patimile după Sofia Nădejde”, *Observator cultural*, nr. 1066, 18 iunie 2021, <https://www.observatorcultural.ro/articol/patimile-dupa-sofia-nadejde/>.
20. Vezi pentru aceste aspecte Ștefan Baghiu, „Prefață: Patimile și banii” în Sofia Nădejde, *Patimi*, 5-32; Ștefan Baghiu, „Prefață: Parenting” în Sofia Nădejde, *Părinți și copii*, 7-31.
21. Câteva excepții în ceea ce privește eseistica autoarei sunt comparația pe care o face Ramona Mihăilă între Sofia Nădejde și Rosa Mayreder în Ramona Mihăilă, „Domestic Individualism and Public Stage: Rosa Mayreder and Sofia Nădejde”, în *Gender Studies: Woman Inside And Outside The Box*, ed. Ruxandra Teodorescu, Ramona Mihăilă, Onorina Botezat (București: Printech, 2013), 18-29; vezi și introducerea din Sofia Nădejde, *Despre creierul femeii și alți demoni. Antologia textelor publicistice*, volum îngrijit de Maria Cernat și Adina Mocanu (Pitești: Editura Paralela 45, 2019).
22. Cornel Ban, „Inter-imperiality: A Political Economy Reading”, *Transilvania*, nr. 10 (2022): 1-14.
23. Așa cum a arătat recent Marko Juvan, „Aware of their dependence on imperial powers, the protagonists of (semi-)peripheral national movements longed for the international recognition of their nascent collective identity”. Vezi Marko Juvan, *Worlding a Peripheral Literature* (Singapore: Palgrave Macmillan, 2019), 16.
24. Aici devine extrem de utilă explicația amplă a Mariei Chiorean cu privire la „devenirea” interimperială a studiilor postcoloniale și decoloniale: „Thus, inspired by Glissant’s understanding of creolization as a creative force for the future and a form of dialogue, Boatcă and Parvulescu imagine a new approach to the semiperiphery, which combines two disciplines (sociology and literary studies) in order to found a critique of Transylvanian modernity.” Vezi Maria Chiorean, „Adapting to Survive: Postcolonial Studies Today and the Emergence of the Inter-imperial Reading Method”, *Transilvania*, nr. 10 (2022): 1-14.
25. Ediția folosită aici este Liviu Rebreanu, *Ion* (București: Editura Eminescu, 1970).
26. Ediția folosită aici este Nădejde, *Patimi*, 2021.
27. Vezi explicațiile date în Costi Rogozanu, „Rebreanu, creatorul reprezentării literare mic-burgeze a țărănimii”, *Transilvania*, nr. 10 (2022): 40-45. „Cantitativ, avem însă de a face cu un roman perfect împărțit între zugrăvirea lumii țărănești și zugrăvirea claselor imediat superioare, a micii burghezii și, undeva în fundal, a stăpânitorului imperial. E deja o marcă a noii critici,

- post-2010 atenția sporită acordată reparării acestei aberații în receptare. Boatcă și Parvulescu se înscriu în acest curent de recuperare a „celeilalte jumătăți” din Ion”. Vezi în acest sens demonstrația NLP făcută în Vlad Pojoga et al., „The Character Network in Liviu Rebreanu’s Ion: A Quantitative Analysis of Dialogue”, *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory* 6, nr. 2 (2020): 23-47. Autorii arată cantitativ cum locurile din care vorbesc personajele și rețelele sunt mult mai bogate pentru clasa de mijloc rurală.
28. Vezi Ștefan Baghiu et al., „Geografia romanului românesc (1901-1932): străinătatea”, *Transilvania*, nr. 10 (2020): 1-11. „desfacerea geografică, lărgirea lumii reprezentate în romane, la fel ca în secolul al XIX-lea, este mai ales făcută de literatura necanonică și de genul fiction” (p. 2).
29. Nicolae Manolescu, *Arca lui Noe: Eseu despre romanul românesc* (București: 1001 Gramar, 1998), 126.

Bibliography:

- Ahmad, Aijaz. “Jameson’s Rhetoric of Otherness and the ‘National Allegory.’” *Social Text*, no. 17 (1987): 4.
- Apter, Emily. *Against World Literature: On the Politics of Untranslatability*. London & New York: Verso, 2013.
- Baghiu, Ștefan, et al. “Geografia romanului românesc (1901-1932): străinătatea” [The Geography of the Romanian Novel (1901-1932): Foreign Countries]. *Transilvania*, no. 10 (2020): 1-11.
- Baghiu, Ștefan. “Romancierile: traducerile de romane scrise de femei în cultura română (1841-1918)” [The Women Novelists: Translations of Novels Written By Women in Romanian Culture (1841-1918)]. *Transilvania*, no. 6 (2021): 11-21.
- Ban, Cornel. “Inter-imperiality: A Political Economy Reading.” *Transilvania*, no. 10 (2022): 15-22.
- Ban, Cornel. *Dependență și dezvoltare. Economia politică a capitalismului românesc* [Dependency and Development: The Political Economy of Romanian Capitalism], translated by Ciprian Șiulea. Cluj-Napoca: Tact, 2014.
- Boatcă, Manuela. “Semiperipheries in the World-System: Reflecting Eastern European and Latin American Experiences.” *Journal of World-Systems Research* (2006): 321-346.
- Boatcă, Manuela. “Thinking Europe Otherwise: Lessons from the Caribbean.” *Current Sociology* 69, no. 3 (2021): 389-414.
- Boatcă, Manuela. “Unequal Institutions in the Longue Durée: Citizenship Through a Southern Lens.” *Third World Quarterly* 42, no. 9 (2021): 1982-2000.
- Boatcă, Manuela. *Laboratoare ale modernității: Europa de Est și America Latină în (co)relație* [Laboratories of Modernity: Eastern Europe and Latin America in Correlation]. Cluj-Napoca: Idea Design & Print, 2019.
- Cernat, Maria. “Patimi – un roman despre patimi sociale!” [Patimi – a novel on social passion]. Baricada, April 24, 2021. Online: <https://ro.baricada.org/patimi/>. Accessed September 15, 2022.
- Chiorean, Maria. “Adapting to Survive: Postcolonial Studies Today and the Emergence of the Inter-imperial Reading Method.” *Transilvania*, no. 10 (2022): 1-14.
- Cohen, Margaret. *The Sentimental Education of the Novel*. Princeton: Princeton University Press, 1999.
- Damrosch, David. *What is World Literature?*. Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2003.
- Gârdan, Daiana. “The Great Female Unread. Romanian Women Novelists in the First Half of the Twentieth Century: A Quantitative Approach.” *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory* 4, no. 1 (2018): 109-124.
- Goldiș, Alex. “Beyond Nation Building: Literary History as Transnational Geolocation.” In *Romanian Literature as World Literature*, edited by Mircea Martin, Christian Moraru, and Andrei Terian, 95-114. New York & London: Bloomsbury Academic, 2018.
- Juvan, Marko. *Worlding a Peripheral Literature*. Singapore: Palgrave Macmillan, 2019.
- Manolescu, Nicolae. *Arca lui Noe: Eseu despre romanul românesc*. Bucharest: 1001 Gramar, 1998.
- Martin, Mircea, Christian Moraru, and Andrei Terian, eds. *Romanian Literature as World Literature*. New York: Bloomsbury, 2018.
- Mihăilă, Ramona. “Domestic Individualism and Public Stage: Rosa Mayreder and Sofia Nădejde.” In *Gender Studies: Woman Inside and Outside The Box*, edited by Ruxandra Teodorescu, Ramona Mihăilă, and Onorina Botezat, 18-29. Bucharest: Printech, 2013.
- Milkova, Stiliana. *Elena Ferrante as World Literature*. New York: Bloomsbury, 2021.
- Moretti, Franco. “Conjectures on World Literature.” *New Left Review*, no. 1 (2000): 54-68.
- Moretti, Franco. “The Slaughterhouse of Literature.” *Modern Language Quarterly* 61, no. 1 (2000): 207-227.
- Nădejde, Sofia. *Despre creierul femeii și alți demoni. Antologia textelor publicistice* [About Women’s Brain and Other Demons: The Anthology of Publicistic Texts], edited by Maria Cernat and Adina Mocanu. Pitești: Editura Paralela 45, 2019.
- Nădejde, Sofia. *Părinți și copii* [Parents and Children], 2nd edition, preface by Ștefan Baghiu. Bucharest: Publisol, 2022.
- Nădejde, Sofia. *Patimi* [Passions], 2nd edition, preface by Ștefan Baghiu. Bucharest: Publisol, 2021.
- Parvulescu, Anca, and Manuela Boatcă. *Creolizing the Modern: Transylvania across Empires*. Ithaca & London: Cornell University Press, 2022.
- Parvulescu, Anca, and Manuela Boatcă. *Transilvania între imperii. Rebreanu și modernitatea în Ion*. Cluj-Napoca: Idea, forthcoming.
- Parvulescu, Anca, and Manuela Boatcă. “Creolizarea modernității” [Creolizing the Modern]. *Transilvania*, no. 5 (2022): 53-56.

- <https://doi.org/10.51391/trva.2022.05.07>.
- Pojoga, Vlad, et al. "The Character Network in Liviu Rebreanu's *Ion*: A Quantitative Analysis of Dialogue." *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory* 6, no. 2 (2020): 23-47.
- Purcaru, Alina. "Patimile după Sofia Nădejde" [*Patimi* after Sofia Nădejde]. *Observator cultural*, no. 1066, June 18, 2021. Online: <https://www.observatorcultural.ro/articol/patimile-dupa-sofia-nadejde/>. Accessed June 15, 2021.
- Rebreanu, Liviu. *Ion*. București: Editura Eminescu, 1970.
- Rogozanu, Costi. "Rebreanu, creatorul reprezentării literare mic-burgeze a țărănimii." *Transilvania*, no. 10 (2022): 40-45.
- Terian, Andrei. "Writing Transnational Histories of 'National' Literatures: Baudelaire and Proust as Romanian Authors." In *Translations and Semi-Peripheral Cultures: Worlding the Romanian Novel in the Modern Literary System*, edited by Alex Goldiș and Ștefan Baghiu, 45-57. Berlin: Peter Lang, 2022.
- Terian, Andrei. *Critica de export. Teorii, contexte, ideologii* [Export Criticism: Theories, Contexts, Ideologies]. Bucharest: Editura Muzeul Literaturii Române, 2013.
- Ung, Snejana. "Rethinking Romanian Literature Collectively: The Inter-imperial Modern Novel." *Transilvania*, no. 10 (2022): 55-61.
- Wallerstein, Immanuel. *The Modern World-System III: The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730s-1840s*. Berkeley: University of California Press, 2011.
- WReC. *Combined and Uneven Development: Towards a New Theory of World Literature*. Liverpool: Liverpool University Press, 2015.